

5. Коновал І.А. Бізнес-планування підприємницької діяльності в АПК. Навчальний посібник / І.А. Коновал. – К.: ЗАТ «НІЧ ЛАВА», 2010. – 135 с.
 6. Методичні рекомендації по складанню бізнес-плану розвитку сільськогосподарського підприємства. – К.: Мінагрополітики України АПК, 2003. – 260 с.
 7. Молчанов В. А., Молчанова В. И. Практикум по внутрішньохозяйственному планированию сельскохозяйственного производства / В.А. Молчанов. – М.: Агропромиздат, 1987.
 8. Нелеп В. М. Перспективне планування в сільськогосподарських підприємствах./ В. М Нелеп, М. І. Сидоренко. – К.: Урожай, 1975. – 232 с.
 9. Покропивний С. Ф. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, доп. / С. Ф. Покропивний, С. М. Соболев, Г. О. Швиданенко, О. Г. Дерев'янка. – К.: КНЕУ, 2002. — 379 с.
- Рецензент – д.е.н., професор Єрмаков О.Ю.*

УДК 332.012.32(477)

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ЯК ОДИН З ГОЛОВНИХ НАПРЯМКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Лисюк О.В., к.е.н.

Львівський національний аграрний університет

Сьогодні процес становлення приватної власності на землі сільськогосподарського призначення в Україні все ще залишається досить суперечливим. Одна частина суспільства вбачає у ній гарантію подальшого поступального розвитку, а інша стоїть на позиціях категоричного заперечення доцільності запровадження домінуючої ролі приватної власності. Все ж об'єктивний напрямок руху соціально-економічного розвитку держави та незворотність ринкових перетворень в Україні вже не можуть викликати будь-якого сумніву.

З метою забезпечення успішного розвитку аграрного сектора економіки та ефективного розвитку інституту приватної власності на землі сільськогосподарського призначення слід створити такі економічні умови для суб'єкта підприємницької діяльності, які б давали йому можливість з достатньо високими темпами розвивати матеріально-технічну базу шляхом залучення відносно дешевих кредитних ресурсів. Вся система земельних відносин повинна бути направлена, у першу чергу, на створення сприятливих умов для господарюючого суб'єкта – сільськогосподарського підприємства, а не лише власника землі.

The process of establishing private ownership of agricultural land in Ukraine is still quite controversial. One part of society sees it as guarantee of future sustainable development, and the other stands for the categorical denial of introducing the dominant role of private property. But the direction of the objective socio-economic development and the irreversibility of market reforms in Ukraine will not cause any doubt. In order to ensure the successful development of the agricultural sector and effective development of private ownership of agricultural land should be created such economic conditions for businesses, which would give him the opportunity of sufficiently high rate to develop of branch infrastructure by attracting relatively cheap credit. The whole system of land relations should be directed, first of all, to create favorable conditions for agricultural enterprises, but not just for the land owners.

Постановка проблеми. Власність – це історична категорія, яка притаманна майже всім епохам розвитку людства і, на нашу думку, є однією з найважливіших складових об'єктивних економічних законів розвитку суспільства. Суть, якість та темпи аграрної реформи перебувають у прямій залежності

від удосконалення відносин власності на землю. Реформування цих відносин – одна з найбільш складних проблем сьогодення. Але це і не дивно, так як вирішення земельного питання в Україні має багатовікову історію. Тому наслідки земельної реформи, при якій товаровиробники позбавлені прав власності на основний засіб сільськогосподарського виробництва потребують глибокого наукового аналізу. Лише на основі такого аналізу можуть бути розроблені рекомендації щодо формування ефективної державної політики у галузі земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних наукових дослідників проблеми інституту приватної власності та вдосконалення земельних відносин належить виділити Ю.Д. Білика, П.І. Гайдуцького, Г.Д. Гуцуляка, М.Й. Маліка, І.Р. Михасюка, О.М. Онищенко, М.Г.Ступеня, А.М. Третяка, В.Й. Шияна та інших.

Постановка завдання. Високо оцінюючи теоретичні розробки і вагомий внесок науковців у розвиток системи земельних відносин, слід визнати об'єктивну потребу у подальшому поглибленні теоретичних розробок щодо вдосконалення елементів механізму розвитку використання земельних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з головних умов ефективного використання та розширеного відтворення економічних ресурсів є те, що суспільство повинне встановити певні норми захисту права контролю учасників економічного життя над цими ресурсами, отриманими в результаті ринкового або державного розподілу. Для вирішення цієї проблеми в суспільстві використовується інститут форм власності.

Власність представляє собою двоїстий феномен. З одного боку, вона характеризує соціально-економічну форму процесу привласнення-відчуження умов та результатів виробництва, з іншого – соціально-правову форму цього процесу (форми соціальної належності тих чи інших об'єктів певним особам), тобто юридичну форму виразу виробничих відносин.

Можна стверджувати, що власність – це відносини між людьми з приводу матеріальних благ, що полягають у приналежності останніх одним особам (або їхнім колективам) і у відчуженості від них усіх інших осіб. Відносини власності пронизують усю систему економічних відносин і супроводжують людину упродовж усього життя з моменту народження. Процес реалізації відносин власності включає два взаємопов'язані і взаємообумовлені аспекти: результативність руху власності та постійне відтворення умов і факторів її розвитку. Критерієм доцільності тієї чи іншої форми власності є ефективність виробництва, бо саме від цього залежить реалізація мети виробництва – добробут людей [3].

Для аналізу економічного змісту власності важливим є розуміння взаємозв'язку і розмежування відносин власності та економічних відносин, які не можна ототожнювати.

Основними функціями відносин власності є:

- визначення цільової спрямованості виробництва;
- характеру розподілу, обміну і споживання його результатів і доходів;
- формування суспільних форм праці;

- реалізації і узгодження системи економічних інтересів різних господарських суб'єктів;

- визначення усього суспільного устрою виробництва, соціальної ієрархії, становища людини в суспільстві, системи її соціальних і моральних цінностей.

Економічні відносини власності не лише характеризують соціальну сторону економічного життя, але і визначають форми її організації. Кожному типу цивілізації притаманний специфічний для умов її існування домінуючий об'єкт власності, який найповніше відображає спосіб взаємодії людини з природою, досягнутий рівень продуктивності суспільної праці, особливості привласнення засобів і результатів виробництва.

Вважається, що основу ринкової економіки складає приватна власність. Але ринкова економіка виникає лише за умови, коли учасники економічного життя суспільства визнають один в одному відособлених рівноправних власників. Ця рівність реалізується через обмін, де кожен учасник і власник економічного блага взаємодіє з іншими на рівноправній основі й особистій незалежності. Історична стійкість приватної власності пояснюється декількома перевагами, відсутніми у решті формах власності.

Досвід розвитку сільськогосподарських систем в країнах з розвинутою ринковою економікою підтверджує, що впровадження інституту приватної власності на землю дозволяє значно підвищити ефективність функціонування галузі, досягнувши при цьому значного соціального та політичного ефекту. Крім того, право власності на землю є одним з найголовніших і невіддільних елементів захисту системи громадянських прав, державних гарантій підприємницької та інвестиційної діяльності, а економічна свобода – це фундамент і складова частина свобод громадянського суспільства. За словами французького просвітителя Вольтера, приватна власність є єдиним матеріальним гарантом особистої свободи людини. Однак, ця форма власності робить людину не лише незалежною, але і впевненою у собі, більш повноцінною, а враховуючи те, що людина є істотою суспільною, – спонукає її до необхідності у своїх діях сприяти розвитку суспільства в цілому.

Коли в одній особі поєднується власник і трудівник, виникає більша матеріальна зацікавленість у тому, щоб краще і ефективніше працювати для власного блага. Взаємозв'язок самосвідомості особистості з інститутом приватної власності було підмічено вже давно. Приватна власність, поза всяким сумнівом, є породженням зрілої самосвідомості індивіда. Навчаючись нести тягар відповідальності, проявляючи ініціативність і підприємливість, здійснюючи вчинки на свій ризик, людина йшла до особистого добробуту.

В економічному сенсі індивідуальне присвоєння матеріальних благ – це перехід майна у власність окремих людей (громадян), що може стати результатом різних за своєю сутністю економічних відносин:

1) індивідуальне присвоєння може бути виробничим, тобто присвоєнням індивідуально виробленої продукції (результатів праці) на власних або орендованих засобах виробництва. У цьому випадку виникають відносини індивідуальної трудової або дрібної приватної власності;

2) індивідуальне присвоєння власником засобів виробництва результатів чужої праці, без особистої його участі в процесі виробництва. Тоді з'являється велика приватна власність;

3) присвоєння можливе в процесі розподілу й перерозподілу виробництва (у тому числі в таких формах, як одержання доходів від цінних паперів, переходу майна в спадщину і т.д.). У цьому випадку виникають економічні відносини індивідуальної власності як результат участі суб'єкта в розподільних, а не в безпосередньо виробничих відносинах.

Приватна власність громадян охоплює всі форми індивідуального присвоєння. Таким чином, вона тісно пов'язана з економічною владою, з управлінням виробництвом. Оскільки кінцевою метою всякої господарської діяльності є досягнення певного ефекту при виробництві і реалізації товарів (робіт, послуг), розпорядником цього ефекту і його власником є власник матеріальних факторів виробництва, тобто землі й капіталу. Отже, власність на засоби виробництва характеризує сутність усієї сукупності відносин власності, в тому числі механізм розподілу і привласнення результатів виробництва, а тому відносини власності складають основу соціально-економічних відносин між людьми, визначають характер цих відносин.

Відповідно до класичного визначення, даного відомим ученим А. Оноре, приватна власність реалізується через 11 прав власності:

- право володіння, тобто право виключно контролю над благами;
- право користування, тобто право вирішувати, хто і як буде забезпечувати використання благ;
- право на дохід, право володіння результатами від використання благ;
- право суверена, право відчуження, споживання чи знищення благ;
- право на безпеку, тобто право на захист від експропріації благ і від псування з боку оточуючого середовища;
- право на передачу прав у спадок;
- право на безтермінове володіння благами;
- заборона на використання способу, який шкодить оточуючому середовищу;
- право на залишковий характер, тобто право на існування процедур та інститутів, які забезпечують поновлення порушених повноважень [5].

Концепція власності як складного „пучка” правомочностей допускає, що ті чи інші права на один і той же ресурс можуть належати різним суб'єктам. Специфікація прав власності означає закріплення за кожною правомочністю чітко визначеного власника, а не визначення одного абсолютного власника ресурсу.

Деякі автори, поділяючи в цілому погляди А. Оноре, все ж виділяють найбільш фундаментальне право – право на відчуження, яке розглядається ними (ізолювано чи у поєднанні з іншими елементами) власне у якості права власності. Проте, як відомо, саме цього права позбавлені сьгоднішні громадяни, які отримали у приватну власність сільськогосподарські землі. Поки що відкритим є питання права на відчуження земель цієї категорії, однак у ситуації, коли частогусто земля залишається практично нічиєю, програє, на жаль, все суспільство.

Наявність тієї або іншої економічної форми привласнення не є випадковим, а обумовлюється, у першу чергу, рівнем розвитку матеріальної бази виробництва, історично сформованими відносинами між суб'єктами господарювання в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, що характеризуються привласненням засобів виробництва та його результатів, з чим тісно пов'язана свідомість суспільства. Правові форми власності повинні відповідати економічним формам, у протилежному випадку результати господарської діяльності людей виявляються неефективними або зовсім неможливими.

Саме внаслідок ігнорування цієї тези з боку державної влади в Україні значна частина земель сільськогосподарського призначення була передана у приватну власність громадянам, у своїй більшості психологічно не готовим ні до ролі власника, ні до ролі повноцінного господарюючого суб'єкта, який своєю поведінкою не лише впливає, а й практично визначає напрямок розвитку системи відносин, пов'язаних із використанням землі у якості економічного об'єкта в умовах сучасного ринку. Як не згадати слова достатньо відомого на Заході теоретика Р. Кроуза: „В умовах належним чином визначених прав власності виробництво буде ефективним” [1].

Через порушення органічного зв'язку між формою та змістом (насправді це лише право на володіння та користування) поняття „приватна власність на землі сільськогосподарського призначення” свідчить про наявність надзвичайно серйозної проблеми у галузі сільськогосподарського виробництва, пов'язаної з закріпленням у свідомості громадян-власників стереотипів стосовно того, що безпосереднім і основним джерелом додаткових доходів може бути земля, як об'єкт оренди чи купівлі-продажу, а не новостворена вартість – похідна від використання землі, як засобу виробництва. Іншими словами сьогодні маємо місце надання переваги серед сільського населення у отриманні земельної ренти – діяльності, спрямованої на одержання доходів, не пов'язаних з примноженням суспільного багатства, над пошуком прибутку від здійснення підприємницької діяльності.

На відміну від приватної власності на інші фактори виробництва, приватна власність на землю ні в одній з країн світу не є абсолютною. Вона обмежена цілою низкою умов, які дозволяють зберігати та ефективно використовувати земельні ресурси, а також попереджувати небажані спекулятивні операції. Так, право володіння оточуючим середовищем може обмежуватися з метою уникнення екологічних проблем. Цю обставину підкреслюють деякі вітчизняні дослідники, які займаються вивченням проблеми запровадження ринку землі – „права власника землі об'єктивно більш обмежені, ніж власників інших категорій власності. Суспільство стає головним консолідованим „власником” земельних ресурсів, який делегує конкретним земельним власникам розподільчі та інші функції в межах права користування земельною власністю, досить вузького й відкритого для змін. Відповідно і вся система ринкових операцій із землею носить умовний характер, оскільки залишає власникові право володіння й розпорядження не конкретною матеріальною субстанцією, а в певній мірі тільки правом користування нею” [6, С.9].

Приватне право на землю, на спільний для всього живого життєвий прос-

тір і джерело засобів до життя уже в ідеї заходить у гостру суперечність з правами і потребами інших людей, тому суспільство не може знехтувати, хоча б з міркувань самозбереження, інтересами загалу на користь окремих осіб. Законодавство країн ЄС чітко розділяє функцію бути власником землі та функцію господарювання на землі.

Подібні обмеження (стосовно земель сільськогосподарського призначення) є і в українському законодавстві. Відповідно до норм Земельного кодексу України сюди слід віднести такі його положення:

- порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель є підставою для визнання недійсними рішень органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування про надання (передачу) земельних ділянок громадянам та юридичним особам, визнання недійсними угод щодо земельних ділянок, відмови в державній реєстрації земельних ділянок або визнання реєстрації недійсною, притягнення до відповідальності відповідно до закону громадян та юридичних осіб, винних у порушенні порядку встановлення та зміни цільового призначення земель (ст. 21);

- землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам (ст. 22);

- землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання (ст. 23);

- господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад встановлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється (ст. 167);

- власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі. При здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивация), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей (ст. 168) [2].

Як уже було сказано вище, існуючі на сьогодні механізми володіння, користування та розпорядження землями сільськогосподарського призначення у значній мірі обмежують їхнє ефективне використання, у тому числі і на користь ефективних господарюючих суб'єктів. Це, у першу чергу, пов'язано з запровадженням мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, дія якого не дає можливості визначити реальну вартість земельних ресурсів, стримує інвестиції у галузь, а невизначеність земельних відносин гальмує поступальний розвиток як сільськогосподарського виробництва, так і пов'язаних із ним галузей.

Висновки. Абсолютизація приватної власності та „приписування” їй

вирішальної ролі у виведенні сільського господарства з економічної кризи є деякою крайністю в питанні реформування системи земельних відносин. Для забезпечення належних темпів розвитку галузі слід було направити всі зусилля не на формування власників землі, а на пошук прогресивних форм господарювання, як одного з методів реалізації форми власності, що представляє собою сукупність конкретних способів впливу економічного суб'єкта на навколишнє середовище з метою перетворення останнього у продукт та отримання прибутку від його реалізації.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що хоч земельна власність ще зберігає своє місце в ієрархії сімейних цінностей, сімейного майна, але давно вже не є їх домінуючою складовою. Власність на землю все ще продовжує збагачувати, але не на стільки, щоб забезпечувати життєві потреби землевласника. Крім того, сьогодні дедалі чіткіше розмежовуються ролі землевласника і орендаря, а то й часто заходять у суперечність. Але, якщо врахувати, що функція виробника сільськогосподарської продукції соціально більш значима, то відповідно і вся система земельних відносин повинна бути направлена, у першу чергу, на створення сприятливих умов для господарюючого суб'єкта. Так, сільськогосподарська політика ЄС все більше стає на бік виробничої одиниці – сільськогосподарського підприємства, а не власника землі.

Втім, враховуючи специфіку перехідного до ринку земель сільськогосподарського призначення періоду, коли передача землі в оренду виступає для землевласника чи не єдиним способом реалізації свого права приватної власності на цей ресурс, ігнорування або недостатня увага до його економічних інтересів може відчутно загальмувати процес включення землі до повноцінного економічного обороту з метою прискорення реформування галузі. Адже, якщо вже продовжувати дотримуватися принципу соціальної направленості земельної реформи на селі, то слід визнати, що без ініціативи з боку власника землі проблема формування ефективних господарських структур у сільському господарстві навряд чи може бути вирішеною, принаймні в найближчий час.

Список використаних джерел:

1. Економічні погляди в суспільствах Стародавнього Сходу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.do.gendocs.ru/docs/index-237546.html](http://www.do.gendocs.ru/docs/index-237546.html)
2. Земельний кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.liga.net](http://www.liga.net).
3. Кузняк Б.Я. Власність і демократизація суспільства: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.dep.kiev.ua/library/article2.html](http://www.dep.kiev.ua/library/article2.html)
4. Липчук В.В., Лисюк О.В. Ефективність використання земельних угідь у сільському господарстві: монографія / В.В. Липчук, О.В. Лисюк. – Львів: Сполом, 2008. – 184 с.
5. Права власності. Теорія прав власності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [// www.econ-house.ru/ekonomichna-teorija](http://www.econ-house.ru/ekonomichna-teorija).
6. Третяк А.М., Другак В.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування/ А.М. Третяк, В.М. Другак. – К.: ЦЗРУ. – 2003. – 337 с.].

Рецензент – д. е. н. Яців І.Б.